

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 5, Issue 2, 2022

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Mikabala Mbalimbali ya Uchanganuzi wa Sentensi Changamano za Kiswahili katika Vitabu vya Kiada vya Shule za Sekondari

Winnie Musailo Wekesa^{1*}

¹ Chuo Kikuu cha Masinde Muliro, S.L.P. 190-50100, Kakamega, Kenya.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8758-2936>; Barua pepe ya mawasiliano: wwekesa2@gmail.com

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.5.2.886>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

14 Octoba 2022

Istilahi Muhimu:

*Mkabala,
Uchanganuzi,
Changamano,
Kiada.*

Rasimu ya mtalaa mpya wa elimu nchini Kenya imebaini vipengele anavyopaswa kuzingatishwa mwanafunzi ili kuimarisha uwezo na maarifa yake katika ujifunzaji wa Kiswahili. Hali hii imetokana na mpango wa kufanyia mtaala wa elimu mabadiliko ili kumudu mahitaji ya jamii katika karne ya ishirini na moja. Silabasi ya sasa ya Kiswahili kwa shule za upili inaeleza kwa wazi vipengele vya kufundishwa katika sarufi na matumizi ya lugha. Sentensi ni mojawapo ya vipengele vya sarufi vinavyofundishwa katika shule za upili kuanzia kidato cha kwanza hadi cha nne. Kuna aina tatu kuu za sentensi kimuundo; miongoni mwazo ikiwa ni sentensi changamano Makala haya itaangazia aina hii ya sentensi kwa msingi wa uchanganuzi wake kutumia mikabala mbalimbali. Pengo lililopo ni kwamba vitabu vya kiada vilivyopendekezwa na Taasisi ya Ukuzaji wa Mtaala kisha kuidhinishwa na wizara ya elimu nchini; vimerejelea mada hii kwa mtazamo tofauti tofauti. Hali ambayo inazua mkanganyo na kuathiri mchakato wa ufunzaji na ujifunzaji kwa walimu na wanafunzi. Mada ya uchanganuzi wa sentensi inapasa kutiliwa msingi katika kidato cha kwanza na pili kisha kusisitizwa katika kidato cha tatu na nne. Kinyume na inavyojitokeza katika vitabu hivi vya kiada ambapo ufundishaji wa mada hii unaanzia kidato ha tatu na kukamilishwa katika kidato cha nne. Masebo (2002), anasema uchanganuzi wa sentensi ni kipengele cha sarufi miundo ambacho ni utanzu unaoshughulikia maneno katika tungo na uhusiano wa vipashio vyake. Ni muhimu mwanafunzi kupata mwelekeo faafu wa mada hii kwa kuelekezwa kwa njia na namna moja sio kwa kuhitilafiana. Lugha kando na kuwa ni chombo muhimu cha kujieleza, pia ina jukumu la kupitisha elimu faafu.

APA CITATION

Wekesa, W. M. (2022). Mikabala Mbalimbali ya Uchanganuzi wa Sentensi Changamano za Kiswahili katika Vitabu vya Kiada vya Shule za Sekondari. *East African Journal of Swahili Studies*, 5(2), 15-28. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.2.886>.

CHICAGO CITATION

Wekesa, Winnie Musailo. 2022. "Mikabala Mbalimbali ya Uchanganuzi wa Sentensi Changamano za Kiswahili katika Vitabu vya Kiada vya Shule za Sekondari". *East African Journal of Swahili Studies* 5 (2), 15-28. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.2.886>.

HARVARD CITATION

Wekesa, W. M. (2022) "Mikabala Mbalimbali ya Uchanganuzi wa Sentensi Changamano za Kiswahili katika Vitabu vya Kiada vya Shule za Sekondari", *East African Journal of Swahili Studies*, 5(2), pp. 15-28. doi: 10.37284/jammk.5.2.886

IEEE CITATION

W. M. Wekesa, "Mikabala Mbalimbali ya Uchanganuzi wa Sentensi Changamano za Kiswahili katika Vitabu vya Kiada vya Shule za Sekondari", *EAISS*, vol. 5, no. 2, pp. 15-28, Oct. 2022.

MLA CITATION

Wekesa, Winnie Musailo. "Mikabala Mbalimbali ya Uchanganuzi wa Sentensi Changamano za Kiswahili katika Vitabu vya Kiada vya Shule za Sekondari". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 5, no. 2, Oct. 2022, pp. 15-28, doi:10.37284/jammk.5.2.886.

UTANGULIZI

Mkabala ni utaratibu unaofuatwa na waandishi wa vitabu vya kiada na ziada katika kuchanganua sentensi za Kiswahili ikiwemo sentensi changamano. Neno hili kwa mujibu wa kamusi ya Kiswahili TUKI (2004), lina maana tatu zifuatazo:

- Hali ya kuwa uso kwa uso na; mbele ya, kwa mfano kanisa lao liko mkabala na jingo la benki.
- Uhusiano uliopo baina ya mtu na mwingine au pande mbili na zaidi. Kwa mfano Asha ana mkabala mzuri na mpwa wake Yohana.
- Ni utaratibu unaofuatwa kukabili jambo fulani.

Kutokana na maana hizi ile ya tatu ndiyo inayoafiki kusudi la makala haya. Hivyo basi kwa mujibu wa mada ya makala; mkabala ni utaratibu unaofuatwa kukabili jambo fulani. Nao uchanganuzi ni hali ya kuvitenganisha na kuainisha vijenzi mbalimbali vya sentensi changamano. Ilihali vitabu vya kiada ni vile vitabu ambavyo vimependekezwa na Taasisi ya Ukuzaji Mtaala Kenya na kuidhinishwa na wizara ya elimu ili kutumika kufundishia Kiswahili na masomo mengine katika shule za msingi na upili. Ufundishaji wa mada ya uchanganuzi kwa mtazamo faafu utakuwa wenzu muhimu katika kukuza lugha ya Kiswahili.

Silabasi ya Kiswahili iliyokarabatiwa mwaka 2002 imetoa mwelekeo kuhusu mikabala inayofaa kutumiwa kufundishia mada ya uchanganuzi wa sentensi. Silabasi inapendekeza mikabala mitatu ambayo ni; mistari, michoro ya matawi na majedwali. Kwa sababu hii basi vitabu vya kiada vinapasa kuzingatia maelekezo haya. Awali maandalizi ya miswada vitabu vya kiada yalifanywa na Taasisi ya Elimu, Kenya. Uchapishaji ukafanywa na Kenya Literature Bureau na Jomo Kenyatta Foundation. Hivyo basi si wachapishaji wala wauzaji wa kibinafsi waliofaidi kutoka kwa sekta hii. Baadaye Taasisi ya Elimu, Kenya ilikoma kuandaa miswada. Ndipo kila kampuni na waandishi wa kibinafsi wakaanza kuandaa vitabu ambavyo vilichunguzwa na kupendekezwa. Hali hii imesababisha kuwepo kwa vitabu vya kiada tofauti tofauti. Uteuzi na unukuzi wa vitabu vya kutumika katika shule maalum umeachiwa halmashauri za shule na walimu wa masomo mbalimbali katika idara. Imebainika kwamba wakati mwingine kitabu cha kiada kinaweza kuteuliwa bila ufahamu wa mwalimu husika. Aidha, kuwepo kwa anwani nyingi tofauti za vitabu vya somo moja kuna wakanganya walimu na wanafunzi. Hii inatokana na kuhitilafiana kuhusu namna dhana na mambo yanayo shughulikiwa na waandishi tofauti tofauti (Ipara, 2007).

Makala haya yatadavua mikabala mbalimbali ya uchanganuzi wa sentensi changamano za Kiswahili

katika vitabu vya kiada. Vilevile yataangazia mwelekeo chanya wa ufundishaji na ujifunzaji wa mada hii kwa namna ambayo itasaidia kuondoa utata kwa walimu na wanafunzi.

MBINU ZA UTAFITI

Muundo wa utafiti

Kimsingi utafiti ulichukua wa muundo wa kimaelezo. Ubora wa muundo unatokana na uwezo wake wa kupata hoja kamilifu. Hoja hizi ndizo zilisaidia kupata habari kwa kina kuhusu ufundishaji na ujifunzaji wa uchanganuzi wa sentensi changamano za Kiswahili katika shule za sekondari nchini. Maelezo vilevile yalibaini athari za mikabala tofauti inayotumika kuchanganua sentensi changamano za Kiswahili. Nsubuga (2000:74), anasema kuwa utafiti wa kimaelezo una uwezo wa kufafanua hali ilivyo kuhusu suala fulani na kubaini hali yake kamili, desturi na mielekeo. Utafiti huu ulifanywa maktabani na nyanjani. Mtafiti alijifunga katika maktaba kwa sababu kiini cha utafiti ilikuwa kuchunguza mikabala ya uchanganuzi wa sentensi changamano za Kiswahili ambazo tayari zimeandikwa katika vitabu vya kiada vilivyo maktabani. Vilevile mtafiti alidurusu baadhi ya vitabu vya ziada vya Kiswahili. Aidha, mtafiti alizuru nyanjani ili kujumuisha mitazamo ya walimu na wanafunzi kuhusu mada ya utafiti. Shule zilizofanyiwa utafiti ziliteuliwa kwa misingi ya kuwa; moja ya kitaifa, ya kimkoa, ya wilaya na ya kibinafsi. Vigeu (vitafitiwa) vya jumla vilivyotumika katika utafiti ni vitabu vya kiada, walimu na wanafunzi wa kidato cha tatu na nne. Utafiti huu ulitumia jumla ya msururu wa vitabu saba vya kiada vinavyotumiwa kufundishia Kiswahili katika vidato vya tatu na nne shule za sekondari. Hii ndio idadi kamili ya vitabu vya kiada vilivyoidhinishwa kwa hivyo vyote vilitumika; hivyo basi sampuli iliteuliwa kimakusudi. Sampuli nyingine ilikuwa ni walimu wanaofundisha Kiswahili katika vidato vya tatu na nne katika shule zilizoteuliwa. Vilevile uteuzi sampuli makusudi ulitumika kupata idadi ya walimu. Sampuli hii ndio ilikuwa na vigeu alivyohitaji mtafiti. Hali kadhalika wanafunzi wa kidato cha nne katika shule zilizoteuliwa ndio walitumiwa. Wanafunzi waliteuliwa kwa kutumia mbinu ya uteuzi wa sampuli sahili. Sampuli hii ilitumika kwa sababu katika kidato cha nne wanafunzi huwa tayari

wamefunzwa uchanganuzi wa sentensi changamano kwa kutumia mikabala mbalimbali. Kwa hivyo mwanafunzi yeyote kati yao angeweza kujibu maswali kwenye hojaji ya wanafunzi. Wataalamu mbalimbali akiwemo Cohen (2000) wanathibitisha kuwa, katika ukusanyaji wa data za utafiti hakuna mbinu moja inayojitosheleza na hivyo kupendekeza matumizi ya mbinu zaidi ya moja ili kupata taarifa sahihi katika sayansi ya jamii. Kwa mantiki hii, utafiti huu umetumia mbinu kuu tatu za ukusanyaji data ambazo ni hojaji, mwongozo wa uchanganuzi wa nyaraka na vitabu vya kiada. Utafiti ulipangwa katika awamu mbili palikuwa na utafiti wa kimajaribio kisha utafiti wenyewe.

Mahali pa utafiti

Utafiti huu ulifanywa nyanjani na maktabani. Mtafiti alijifunga katika maktaba kwa sababu kiini cha utafiti kilikuwa kuchunguza mikabala ya uchanganuzi wa sentensi changamano za Kiswahili ambazo tayari zimeandikwa katika vitabu vya kiada ambavyo vipo maktabani. Zaidi ya hayo, mtafiti alidurusu baadhi ya vitabu vya ziada vya Kiswahili. Aidha, mtafiti alikwenda nyanjani ili kujumuisha mitazamo ya walimu na wanafunzi. Shule zilizofanyiwa utafiti ziliteuliwa kwa misingi ya kuwa: moja ya kitaifa, ya kimkoa, ya wilaya na ya kibinafsi.

Usampulishaji

Sampuli iliyoteuliwa kutumika katika utafiti ikilinganishwa na idadi jumla huwa na muhimu kwa matokeo ya utafiti. Utafiti ulitumia jumla ya msururu wa vitabu saba vya kiada vinavyotumiwa kufundishia katika Kiswahili katika vidato vya tatu na nne shule za sekondari. Hii ndio idadi kamili ya vitabu vya kiada vilivyoidhinishwa kwa hivyo sampuli iliteuliwa kimakusudi.

Umma Lengwa

Hivi ni vigeu vilivyotumika katika utafiti ambavyo ni vitabu vya kiada. Sedlack (1992:12) anasema kuwa idadi sharti ifafanuliwe kwa misingi ya matini, vipengele, kiwango na wakati. Utafiti huu ulirejelea jumla ya vitabu saba vya kiada vya vidato vya tatu na nne.

Mbinu za Uchanganuzi wa Data

Data ilikusanywa kwa kutumia hojaji na mwongozo wa uchanganuzi wa nyaraka. Mikabala tofauti ya uchanganuzi wa sentensi changamano ilikusanywa kutoka vitabu vya kiada kutumia mwongozo wa uchanganuzi nyaraka. Mikabala halisi wanayotumia walimu kufundisha mada hii ilikusanywa kupitia hojaji za walimu na wanafunzi vilivyopendekezwa na TAEKE (2002) kisha kuidhinishwa na Wizara ya Elimu ili kutumika kufundishia katika shule za sekondari.

Mtafiti alisoma vitabu husika ili kubaini mikabala mbalimbali ya uchanganuzi wa sentensi changamano. Mikabala hii ilibainishwa na kuorodheshwa. Vilevile mtafiti alirejelea silabasi ili kujua inapendekeza mikabala gani kutumika kwa kufundisha uchanganuzi.

Muundo wa kimaielekezo ulitumika katika kuchanganua data. Njia hii ni muhimu kwa sababu kusudi lake huwa ni kueleza uhusiano wa vigeu vinavyopatikana katika data. Tarone (1998:124) anasema muundo wa kimaielezo ni muhimu katika kutoa muhtasari wa sifa/ tabia za kikundi au mtu binafsi. Habari za kina kuhusu mtu binafsi ni muhimu kwa kuwa utendaji baina ya watu hutofautiana.

MATOKEO YA UTAFITI

Vitabu vya Kiada

Hivi ni vile vitabu ambavyo vimependekezwa na Taasisi ya Ukuzaji Mitaala Kenya kisha vikaidhinishwa na Wizara ya Elimu ili kutumika kwa kufundishia katika shule za msingi na upili nchini. Mbunda (1985), anafafanua vitabu vya kiada kuwa ni vile ambavyo ndani mwake kuna maarifa na stadi kufuatana na malengo ya elimu katika Kiswahili. Stadi zenyewe ni kusikiliza, kuzungumza, kusoma na kuandika ambazo hufangamana na maarifa yanayohusu sarufi na msamiati. Stadi na maarifa haya hupangwa kwa utaratibu maalum katika kiwango cha chini hadi cha juu, kulingana na mtaala. Vitabu vya kiada hutimiza malengo ya mtaala kwa kiwango fulani katika somo husika.

Vitabu hivi ndivyo uti wa mgongo katika uandishi na uchapishaji kama wanavyodai Chimera (1996)

na Mulokozi (1999). Vitabu vya kiada nchini Kenya huteuliwa na Taasisi ya Ukuzaji Mitaala ya Kenya. Baada ya kuteuliwa na kuidhinishwa, vitabu hivi huwekwa kwenye orodha ya vitabu katika kijitabu kilichoandaliwa na taasisi maarufu kama “Orange book”. kulingana na orodha hiyo ya vitabu na vifaa vingine vya kufundishia (nakala iliyorekebisha ya mwaka 2016); kuna vitabu vya kiada vya kufundishia lugha ya Kiswahili katika shule za msingi na upili. Idadi ambayo inajumlisha vitabu vya wanafunzi na miongozo ya walimu. Vitabu hivi vimechapishwa na kampuni mbalimbali za uchapishaji nchini.

Uandishi na uchapishaji wa vitabu tofauti tofauti vya kiada vikiwemo vya Kiswahili una athari chanya na hasi kwa ufundishaji na ujifunzaji wa somo hili darasani. Hali hii inaweza kukuza au kutinga lengo la lugha ya Kiswahili. Miongoni mwa athari chanya ni kama vile;

- Hutumiwa kufanikisha malengo mahususi ya silabasi na ya mtaala. Vitabu vya kiada tofauti humfanya mwalimu kuwa na upeo mpana kwa sababu anaweza kulinganisha na kulinganua matini iliyomo kwenye vitabu hivi. Hii humwezesha kuibua kazi iliyo na mpangilio mwafaka na wa kina unaowafanya wanafunzi kumwamini mwalimu anapowasilisha somo lake.
- Matumizi ya vitabu vya kiada mbalimbali humsaidia mwalimu kufanya maandalizi ya somo kwa kina.
- Vitabu hivi humsaidia mwalimu kutoa ratiba ambayo ina muundo na mtiririko mwafaka unaojumuisha mwendelezo wa mazoezi.
- Vilevile vitabu hivi husaidia kutimiza au kuafikia mahitaji ya mwanafunzi na kumwezesha mwalimu kugawanya kazi yake ili awe na mpangilio mwafaka kwa mwaka mzima wa masomo.
- Vitabu vingi vya kiada huwasaidia wanafunzi kufanya mazoezi na tamrini ya kutosha. Hivyo mwalimu ataweza kukadiria utendzewaji wake wa madhumuni ya somo. Mazoezi mengi yaliyomo vitabuni humsaidia mwanafunzi kupima weledi wa dhana alizofunzwa na

kumuandaa kwa mitihani ya ndani ya shule na ya kitaifa.

- Kuwepo kwa vitabu tofauti tofauti vya kiada kumemfanya mwalimu kuwa mtafiti na mjuzi wa dhana anuwai zinazotumika katika ufundishaji. Mwalimu hufanya utafiti wake mapema ili kutambua ufafanuzi na maelezo yaliyotolewa katika vitabu hivi.
- Uandishi na uchapishaji wa vitabu mbalimbali vya kiada umechangia kuibuka kwa waandishi chipukizi na kampuni nyingi za uchapishaji.

Kando na athari hizi chanya za vitabu vya kiada katika ufundishaji wa Kiswahili, vilevile kuna athari hasi zinazoambatana na matumizi ya vitabu hivi nazo ni;

- Matumizi ya vitabu hivi vingi vimewafanya walimu kuwa wategemezi na kukosa ubunifu; kwa sababu wanafuata mpangilio uliomo katika kitabu kwa mujibu wa mtaala (Ur, 1991).
- Matumizi ya vitabu vya kiada tofauti tofauti hutatiza weledi wa dhana. Baadhi ya vitabu huwakanganya wanafunzi kutokana na ufafanuzi wa dhana ambao unatofautiana baina ya waandishi mbalimbali. Mwalimu anapata ugumu kuwapa wanafunzi mwelekeo faafu kuhusiana na utofauti huo.
- Wakati wa kuteua kitabu cha kiada cha kutumia katika shule kuna kamati ambayo hushughulikia suala hili, iwapo mwalimu anayesimamia idara ya Kiswahili hatahusishwa; kuna uwezekano wa kuteua kitabu ambacho hakitamwafiki mtumiaji.
- Illes (2009) anasema soko la vitabu vya kiada limefurika, hivyo basi ni vigumu kwa mwalimu kuchagua kitabu faafu kinachokidhi mahitaji ya wanafunzi. Ukosefu wa uhamasishaji wa walimu kuhusu kutathmini vitabu vya kiada kumefanya walimu kuchagua vitabu tu bila kuvichunguza.
- Athari nyingine hasi ni kuwa kila kitabu kimeanisha mbinu tofauti tofauti za ufundishaji. Inakuwa vigumu kwa mwalimu kuteua kitabu cha kiada atakachotumia. Hali hii humbana mwalimu katika ufundishaji wake.

- Baadhi ya walimu hutegemea sana kitabu cha kiada kimoja bila kurejelea vitabu vingine hivyo mtazamo wao unakuwa umebanwa.

Mikabala ya uchanganuzi wa sentensi changamano za Kiswahili katika vitabu vya kiada.

Silabasi ya Kiswahili ya mwaka 2002, imetoa mwelekeo kuhusu mikabala inayostahili kutumika katika kufundishia mada ya uchanganuzi wa sentensi. Imependekeza mikabala mitatu ya uchanganuzi wa sentensi ambayo ni; njia ya mistari, michoro ya matawi na majedwali/visanduku. Inatarajiwa kwamba vitabu vya kiada viweze kuzingatia maelekezo haya. Baada ya kudurusu vitabu vya kiada vipatavyo saba vilivyoidhinishwa kutumika katika ufundishaji, ilibainika kuwa vinahitilafiana kwa namna ambavyo vilivyoishughulikia mada hii ya uchanganuzi wa sentensi changamano.

Baadhi ya vitabu vya kiada vimeainisha mikabala minne ya uchanganuzi wa sentensi changamano. Miongoni mwa mikabala hii ya ziada ni pamoja na;

- Uchanganuzi kwa njia ya maneno/maelezo.
- Uchanganuzi kwa njia ya mishale.

Nyongeza hii inafanya jumla ya mikabala iliyodhihirika katika vitabu kuwa mitano badala ya tatu kama ilivyopendekezwa katika silabasi. Katika baadhi ya vitabu vilevile istilahi mishale na mistari zilitumika kurejelea njia hiyo moja ya uchanganuzi. Silabasi ya Kiswahili imetaja tu njia ya mistari lakini haikuonyesha uchanganuzi wa njia hii unapaswa kuendelezwa vipi. Huenda uhitilafiano unatokea kwa sababu hii, ingekuwa heri kama silabasi ingeonyesha vielelezo vinavyofaa kufuatwa kwa kila njia iliyopendekezwa.

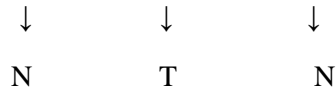
Isitoshe, katika baadhi ya vitabu vya kiada maneno mistari na mishale yametumika kama visawe kwenye uchanganuzi wa sentensi sahili na ambatano. Vitabu vingine havijachanganua sentensi changamano na vingine vimechanganua lakini kwa mistari na alama iliyotumika kuiashiria ni (–) kistari kifupi. Kisha uchanganuzi kwa mikabala wa maneno (ambao baadhi ya vitabu vinaurejelea kuwa wa maelezo), umefafanuliwa kuwa ambao huwasilisha habari kuhusu sentensi kwa maelezo hasa kwa

kuzingatia kategoria za maneno yaliyotumika kuunda sentensi hiyo. Alama iliyotumika ni (↓). Mfano wa pekee wa sentensi iliyo changanuliwa kwa njia hii ni sentensi changamano ifuatayo;

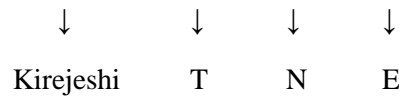
Mtahiniwa ambaye amepita mtihani vizuri atakwenda Marekani.

Imefafanuliwa kuwa ni sentensi iliyo na vishazi viwili; kimoja ni huru na kingine ni tegemezi. Kishazi huru ni;

Mtahiniwa atakwenda Marekani.

Kishazi tegemezi ni; ambaye amepita mtihani vizuri.

Mkabala wa michoro ya matawi pia umetumika katika kuchanganua sentensi changamano. Moja wapo ya kitabu cha kiada kimeonyesha uchanganuzi wa njia hii kwa kutumia viambajengo mbalimbali ambavyo ni virai, vishazi, kikundi nomino na kikundi tenzi. Utata unazuka ambapo sentensi moja changamano inachukuliwa kuwa imejumuishia kirai na kishazi. Kwa mfano;

Kwa mujibu wa wataalam wa sintaksia, sentensi changamano huundwa kwa vishazi wala si virai. Kwa hivyo uchanganuzi huu unazua uhitilafiano kutokana na muundo wa aina hii ya sentensi. Kuna kitabu ambacho kinabainisha kuwa kuna ugumu katika kuchanganua sentensi changamano.

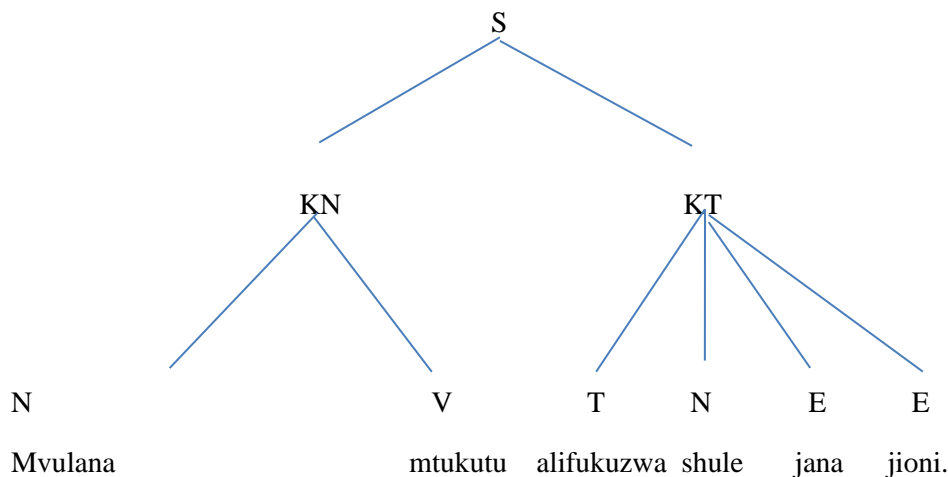
Hali kadhalika, ilibainika kuwa kwa kutumia mchoro wa matawi sentensi changamano ilichanganuliwa ifuatavyo katika vitabu mbali mbalimbali vya kiada.

Kuku mweupe alichinjwa jana.

Kirai Kishazi

Kitabu A (Kiswahili Kitukuzwe)

Mvulana mtukutu alifukuzwa shule jana jioni.

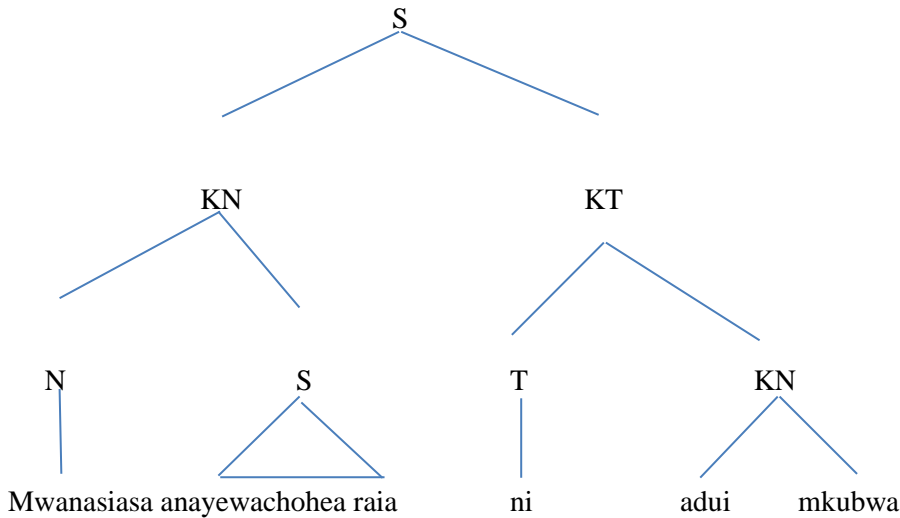

Kitabu B (Chemchemi ya Kiswahili)

Matokeo ya utafiti yalionyesha kuwa kitabu hiki kilibaini kuwepo kwa ugumu katika kuchanganua

sentensi changamano. Hata hivyo uchanganuzi wa sentensi hii kutumia mchoro wa matawi ulidhihirika ifuatavyo:

Mwanasiasa anayewachochea raia ni adui mkubwa.

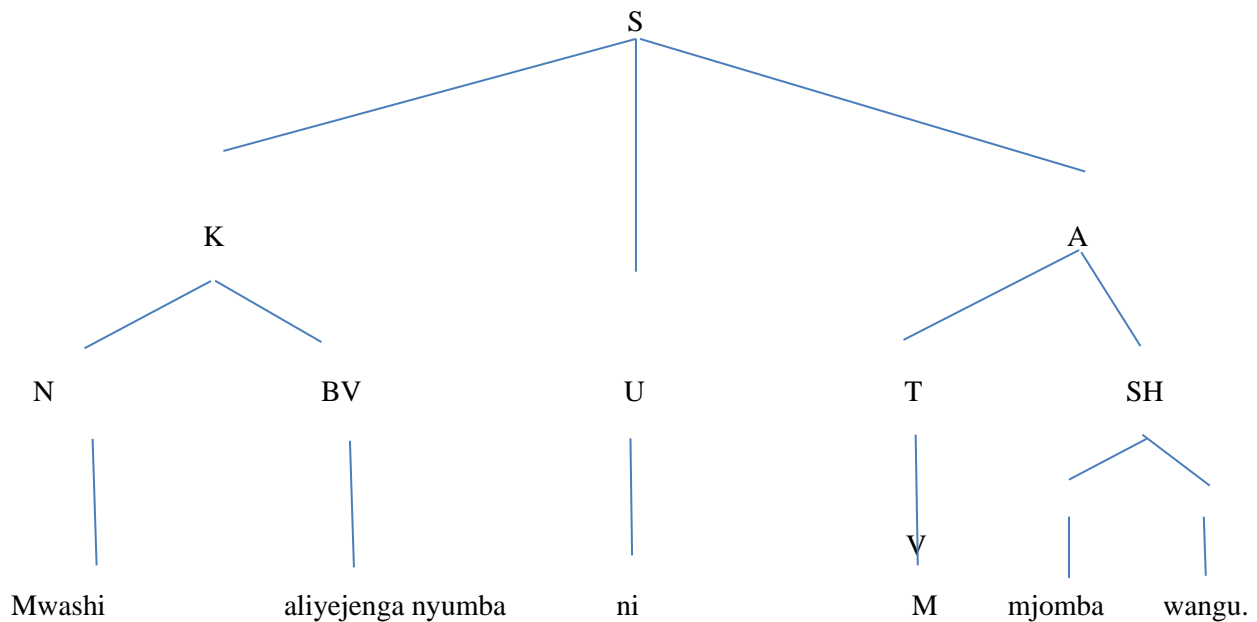

mojawapo ya mikabala ya kuchanganua sentensi. Kwa kutumia mkabala huu sentensi imechanganuliwa ifuatavyo:

Kitabu C (Uhondo wa Kiswahili)

Kwa mujibu wa kitabu hiki cha kidato cha tatu ilibainika kuwa kimetumia tu neno matawi kama

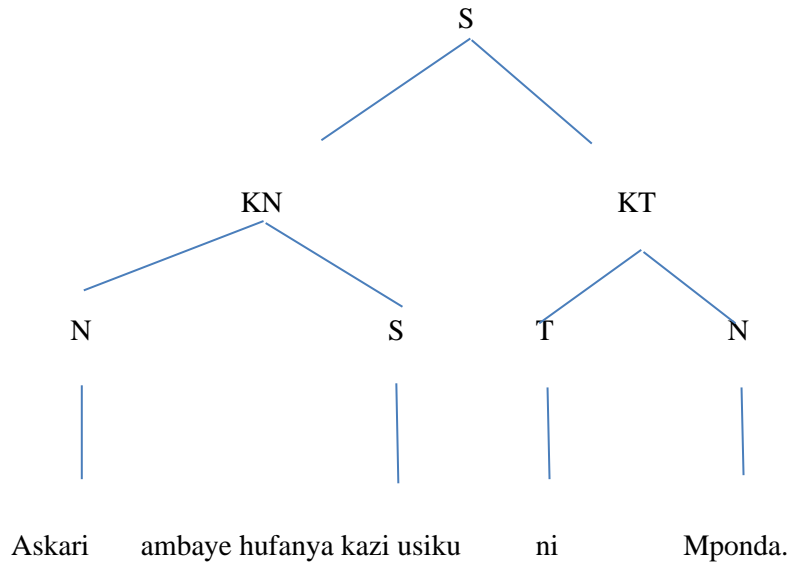
Mwashi aliyejenga nyumba ni mjomba wangu.

Mfano huu unazua mkanganyo kutokana na namna ambavyo uchanganuzi wenyewe ulivyofanywa na vifupisho vilivyotumika. Mfano ni matumizi ya herufi M inayojumushwa katika sentensi mwisho wa uchanganuzi. Herufi V katika tawi SH pia inakanganya kwa sababu wajibu wake haujabainika.

Baada ya kurejelea kitabu cha kidato cha nne utafiti ulibaini kuwa uchanganuzi wa sentensi changamano kwa njia ya matawi ulikuwa tofauti. Mfano kutoka kidato cha nne ulidhihirika kama ifuatavyo:

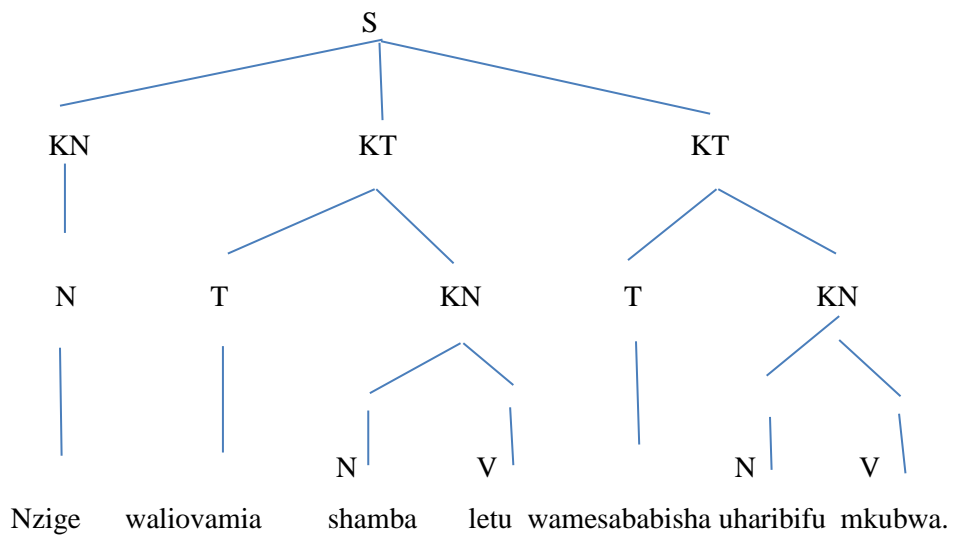
Askari ambaye hufanya kazi usiku ni Mponda.

Kitabu D (Johari ya Kiswahili)

Kitabu hiki kimechanganua sentensi changamano kwa mkabala wa mchoro wa matawi kama ifuatavyo:

Nzige waliovamia shamba letu wamesababisha uharibifu mkubwa.

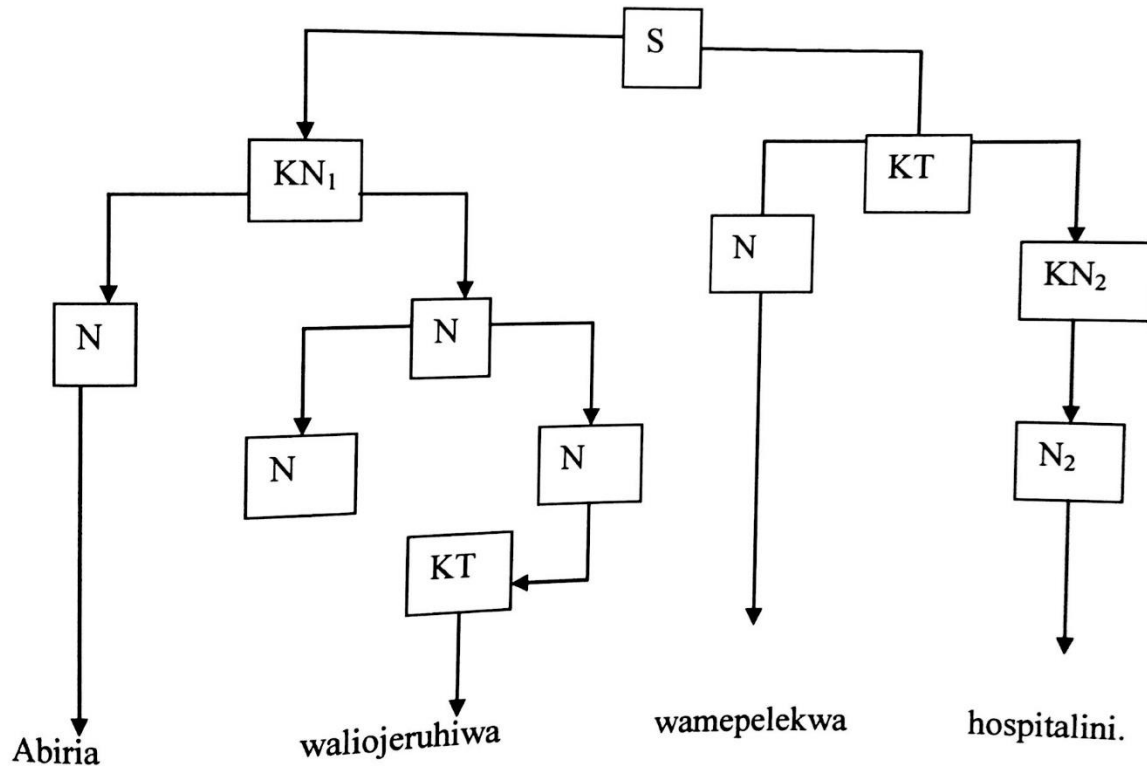
Kinachokanganya katika uchanganuzi huu ni kutokea kwa KT mara mbili kwenye hatua ya pili ya uanishaji. Hali kadhalika vibainishi N na V havieleweki vinasimamia nini.

Kitabu E (Kiswahili Fasaha)

Utafiti ulitambua tofauti ya kiuchanganuzi katika kitabu hiki kutokana na namna mchoro

ulivyochorwa. Vibainishi vilifugiwa kwenye visanduku na vishale kuelekeza katika hatua nyingine ya uchanganuzi kama ifuatavyo:

Abiria waliojeruhiwa walipelekwa hospitalini.

Jambo wazi ni kwamba mchoro huu unakanganya kwa sababu kitenzi (walipelekwa) kimeainishwa kwa nomino. Aidha, katika muundo wa KN kumejumuishwa kitenzi (waliajeruhiwa) ilihali kinapaswa kuwa kishazi tegemezi.

Kitabu F (Hazina ya Kiswahili)

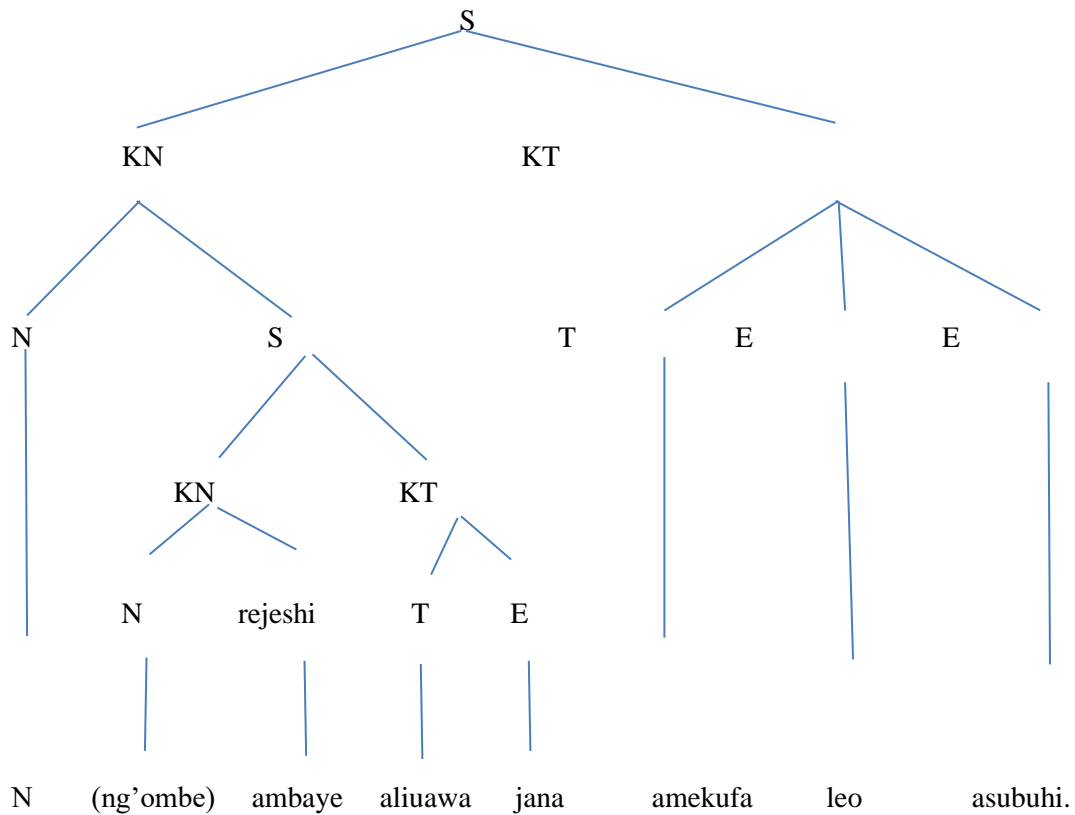
Kitabu hiki kimetumia istilahi matawi na kuifanua kuwa ni michoro inayofanana na mti na hutumiwa kuonyesha muundo wa sentensi. Hata hivyo, katika kuchanganua kutumia mkabala huu, kitabu kimechanganua sentensi sahili na ambatano wala hakijachanganua sentensi changamano. Kimetoa tu

mifano ya sentensi changamano na kuuliza wanafunzi kuzichanganua kwa kutumia njia za matawi na jedwali.

Kitabu G (Top Mark na Golden Tips)

Kimeelezea njia ya matawi kuwa ni aina ya uchanganuzi ambao hupambanua sentensi kwa kuonyesha uhusiano uliopo baina ya vipashio mbalimbali vya sentensi mfano wa mti uliogeuzwa juu chini. Utafiti ulibaini kuwa sentensi changamano imechanganuliwa ifuatavyo:

Ng'ombe ambaye aliuzwa jana amekufa leo.

Ng'ombe

Mifano iliyotolewa katika vitabu vya kiada vilivyorejelewa ilionyesha kuwa katika kuchanganua sentensi kwa mkabala huu kuna tofauti zinazojitokeza. Miongoni mwa tofauti hizo ni namna michoro ya matawi ilivyochorwa na mistari ambayo ni kingo. Tofauti nyingine ni baadhi ya vitabu vimetumia visanduku kufungia vifupisho na mishale kama kingo badala ya mistari. Tofauti hizi huzua utata katika suala nzima la kuchanganua sentensi changamano kwa mkabala huu

Majedwali

Ni mkabala mwingine uliopendekezwa katika silabasi ya Kiswahili. Vitabu vilivyorejelewa vya kiada vilichanganua sentensi chanagamano ifuatavyo:

Kitabu A (Kiswahili Kitukuzwe):

Utafiti ulibaini kuwa kitabu hiki kimechanganua sentensi husika kwa njia ya majedwali ifuatavyo:

Mtoto huyu mdogo anasoma sana.

S				
KN		KT		
N	V	V	T	E
Mtoto	huyu	mdogo	anasoma	sana.

Ingawaje mfano huu wa sentensi ndio ulitumiwa, hii si sentensi changamano bali ni sahili. Ni kwa sababu ina wazo moja kuu ambalo linajitokeza katika

kitenzi kimoja kilichopo katika sentensi ilihali sentensi changamano huundwa kwa vishazi.

Kitabu B (Chemchemi ya Kiswahili)

Hiki vilevile kilichanganua sentensi changamano kwa kutumia mkabala huu lakini kilitumia istilahi visanduku. Mfano:

Mwanafunzi aliyeleta kitabu ameondoka

S. Changamano		
KN		KT
N	S	T
Mwanafunzi	aliyeleta kitabu	ameondoka.

Tofauti katika uchanganuzi huu ni kubainisha kwa sehemu ya S, hii inapaswa kuwa kishazi tegemezi kinachobainika kama S.

Kitabu C (Uhondo wa Kiswahili)

Kitabu hiki kimetumia istilahi kijedwali na visanduku kama visawe kurejelea mkabala huu wa uchanganuzi. Kimeeleza mkabala huu kuwa ni ufafanuzi unaotumia jedwali na visanduku kubainisha sehemu katika sentensi mfano:

Mwenyekiti wao aliyewafaa sana alistaafu juzi.

S-Changamano			
K		A	
N	V	BV	
Mwenyekiti wao		aliyewafaa sana alistaafu	
N	V	TS	E
			juzi.

Kwa mujibu wa mfano huu inadhihirika kuwa unakanganya. Baadhi ya vibainishi vilivyotumika havieleweki mfano BV. Kisha maneno alistaafu na juzi hayajabainishwa. Hata hivyo kwa kurejelea kitabu cha kidato cha nne kilidhihirisha hali tofauti

kabisa. Uchanganuzi uliofanyika ulielekea kueleweka ingawaje bado kulikuwa na utata. Mfano wa uchanganuzi katika kitabu hiki ni kama ifuatavyo:

Mwanafunzi aliyemwoko mwaliu ametunukiwa jana.

S			
KN		KT	
N	S	T	KE
Mwanafunzi	aliyemwoko mwaliu	ametunukiwa	E
			jana.

Kitabu D (Kiswahili Fasaha)

Utafiti ulitambua kuwa uchanganuzi kwa utumia mkabala wa majedwali katika kitabu hiki ulikuwa

na utata alikanganya. Mfano wa pekee uliojitokeza ni:

Nzige waliovamia shamba letu wamesababisha uharibifu mkubwa.

KN	KT	KN	V	KT	KN	
N	T	N	V	T	N	V
Nzige	waliovamia	shamba	letu	wamesababisha	uharibifu	Mkubwa.

Hatua muhimu za kuchanganua hazikuzingatiwa. Mwanzo haijabainishwa kuwa ni sentensi ndipo itengwe katika kikundi nomino na kikundi tenzi kuendelea hadi mwisho. Katika mfano huu haibaniki uchanganuzi umeanzia hatua gani.

Kitabu E (Johari ya Kiswahili)

Hiki kilidhihirisha uchanganuzi kwa mkabala huu kama ifuatavyo:

Mradi mkubwa uliozinduliwa na wa umma.

S					
KN1			KT		
	KT2			KN2	
N1	V	T1	T2	H	N2
Mradi	mkubwa	uliozinduliwa	ni	wa	umma.

Uchanganuzi huu pia unakanganya kwa kuwa katika hatua ya mwanzo herufi S inapaswa kuwa katikati ya kisanduku cha kwanza. Aidha, katika hatua ya tatu baadhi ya visanduku havina vibainishi na vile vilivyowekwa vimetumika visivyo.

Kitabu G (Top Mark na Golden Tips)

Hiki kilieleza mkabala huu kuwa ni njia ya kuonyesha migao ya vipashio vya sentensi kwa kuviweka katika jedwali. Mfano:

Kitabu F (Hazina ya Kiswahili)

Kitabu hiki hakikuchanganua sentensi changamano kwa njia ya m jedwali ila kilitoa tu zoezi kwa wanafunzi wafanye kutumia mkabala huu.

Ng’ombe ambaye aliuzwa jana amekufa leo asubuhi.

S							
KN				KT			
N	KN			KT			
	N	rejeshi	T	E	T	E	E
Ng’ombe	(ng’ombe)	ambaye	aliuzwa	jana	amekufa	leo	asubuhi.

Uchanganuzi huu unakaribia kuwa sawa isipokuwa katika hatua ya tatu. Kule kutenganisha vibainishi N na KN katika KN ya hatua ya pili haipaswi kuwa hivyo. Ingekuwa tu N na kirejeshi. Hata hivyo hii ni sentensi changamano hivyo KN inapaswa kuwa na kishazi tegemezi.

kuwa mkabala wenyewe ni maarufu namna ulivyotumika inazua uhitilafiano katika kuelewa dhana yenyewe. Katika baadhi ya vitabu vifupisho vilivyotunika haviieleweki, havijafungiwa na uanishaji wa maneno si mwafaka.

Kutokana na namna vitabu vya kiada vilivyoshughulikia uchanganuzi wa sentensi changamano kutumia mkabala wa majedwali/visanduku kuna tofauti kubwa. Kando na

Mishale

Baada ya kudurusu silabasi ya Kiswahili, ilibainika kuwa mkabala huu haukupendekezwa kutumika katika kufundishia. Vitabu A, B, na D

havikuchanganua sentensi changamano kwa kutumia mkabala huu. Navyo vitabu C na F vimetumia maneno mistari na mishale/vishale kama visawe hivyo kuchukulia kama mkabala mmoja. Kitabu E kimetumia istilahi mishale tayari ulikuwa

umejadiliwa. Kitabu kilichosalia ni G na ndicho cha pekee kilichochanganua sentensi changamano kwa njia hii. Kimeeleza kuwa njia hii hutumia michoro ya vishale ili kutoa ufafanuzi zaidi kuhusu vipashio mbalimbali vya sentensi, alama iliyotumika ni (→).

Ng'ombe ambaye aliuzwa jana amekufa leo asubuhi.

S → KN KT

KN → N S

S → KN KT

KN → N rejeshi

KT → T E

KT → T E

N → Ng'ombe

(N) → ng'ombe

Rej → ambaye

T → aliuzwa

E → jana

T → amekufa

E → leo

E → asubuhi.

Kilichodhihirika ni kwamba katika hatua ya KN inapaswa kujumuisha N na S wala si kishazi tegemezi kuwa sehemu ya nomino. Uanishaji wa KT kuwa na T mara mbili na vyote kuwa na E ni makosa. Hali nyingine ni kuwa matumizi ya mkabala huu na ya mistari yanakanganya. Vitabu vingi vimetumia mikabala hii kama inayofanana hivyo kusababisha uhitilafiano.

HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

Baada ya kuchanganua data kutoka maktabani na nyanjani utafiti ulibaini kuwa ni kweli kuna mikabala mbalimbali ya kuchanganua sentensi changamano za Kiswahili. Vitabu vya kiada vinavyotumiwa kufundishia Kiswahili katika vidato vya tatu na nne shule za sekondari vilionyesha kuwa

vimetumia mikabala tofauti kushughulikia mada hii. Utaratibu uliotumika katika kitabu kimoja ulionekana kutofautina na wa kitabu kingine. Hali kadhalika vibainishi au herufi zilizotumika kusimamia aina za maneno vilitofautiana katika vitabu hivi. Baadhi ya vibainishi hivyo havikueleweka. Ikizingatiwa kuwa maneno ndio viambajengo vya kimsingi katika kuunda sentensi, tofauti hizi basi zinazua mkanganyo katika kuelewa mada ya uchanaganuzi wa sentensi changamano.

Utafiti zaidi unaweza kufanywa kuhusu mikabala ya uchanaganuzi wa sentensi ambatano katika vitabu vya kiada vya vidato vya tatu na nne vya shule za sekondari, Kenya.

MAREJELEO

- Chimera, R. M. (1996). *Kiswahili: Past, Present and Future Horizons*. Nairobi: University of Nairobi Press.
- Cohen, L., Manion, L. na Keith M. (2000). *Research Methods in Education*. (6th ed.) London: Routledge.
- Illes, J. (2009). *Encyclopedia of 5000 Spells*. HarperCollins: New York.
- Ipara, I. O. (2007). "Utekelezaji wa silabasi mpya ya somo la Kiswahili katika shule za upili: Mtazamo wa walimu." Katika Kimani Njogu (mh). *Kiswahili na Elimu nchini Kenya*. Limuru: Kolbe Press.
- K.I.E. (2002). *Secondary education syllabus vol. 1*. Nairobi: Kenya Institute of Education.
- Masebo, J. A. (2002). *Kiswahili: kidato cha 3 na 4*. Dar es Salaam: The General Booksellers Ltd.
- Mbunda, M. (1985). *Historia na matumizi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Educational Publishers and Distributors Ltd.
- Mulokozi, M.M. (1999). [Publishing in Kiswahili: a writer's perspective](#). *Publishing in African Languages. Challenges and Prospects*. Chicago:
- Nsubuga, E. H. K. (2000). *Fundamentals of Educational Research*. Kampala: MK Publishers (U) Ltd.
- [Sedlack](#), R. G na [Stanley](#), J. (1992). *Social Research: Theory and Methods*. Indiana University: Allyn and Bacon.
- Tarone, E. 1998. *A sociolinguistic perspective on an SLA theory of mind*. *Studia Anglica: Posnaniensa*. 23.431-444
- TUKI (2004). *Kamusi ya Kiswahili sanifu* (toleo la pili). Nairobi: Oxford University Press.
- Ur, P. (1991). *A Course in Language Teaching, Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.